

ПРАВОТО И РАЗБИРАТЕЛСТВОТО В КОНТЕКСТА НА КОНЦЕПЦИЯТА ЗА ОБЩЕСТВО НА ЗНАНИЕТО

*Проф. д-р Петър Христов
Ректор на ВСУ „Черноризец Храбър“*

LAW AND UNDERSTANDING IN THE CONTEXT OF THE KNOWLEDGE SOCIETY CONCEPT

*Prof. Petar Hristov, PhD
Rector of VFU „Chernorizets Hrabar“*

Резюме: *В доклада се поставят редица въпроси, свързани с върховенството на закона, правовата държава, качествата на представителната демокрация, мястото и ролята на националната държава в организацията на съвременното общество. Представя се концепцията за „общество на знанието“ през призмата на правото и разбирателството.*

Ключови думи: *общество на знанието, право, разбирателство, наука*

Abstract: *The paper raises a number of issues related to the rule of law, the rule of law, the qualities of representative democracy, the place and role of the nation-state in the organization of modern society. It presents the concept of the „knowledge society“ through the lens of law and understanding.*

Keywords: *knowledge society, law, understanding, science*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.2>

Темата, на която е посветен докладът, не е нова. В международното частно право се е наложила практиката постигнатите споразумения да се обличат във формата на меморандум за разбирателство. В един от тях буквално е записано, „че е значително по-добре да има сътрудничество, отколкото да се водят съдебни спорове, с които не се повишава нито пазарната ефективност, нито потребителското доверие“. Като работещи стъпки към възможни доброволни споразумения се посочват „конструктивните диалози по конкретни проблеми с търсене на изпълними и практически решения, които да бъдат реалистични, балансирани, адекватни и

справедливи за всички страни“.¹⁰

Темата не е нова, но, за съжаление, е твърде актуална. Българските граждани съвсем неотдавна станаха свидетели на публично търсене на изпълними и практически решения, които в условията на пандемична обстановка да бъдат реалистични, балансирани, адекватни и справедливи за всички страни. Причината е, че правната основа на дейностите за овладяване на критични и кризисни ситуации, която включва Закона за защита при бедствия, Закона за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност и Националния план на Република България за готовност за грипна епидемия не сработи заради своята неадекватност на уникалната ситуация. Наложил се като компенсираща неадекватността мярка да бъдат сформирани щабове и съвети, които да осигурят на изпълнителната власт поне минимална степен на разбирателство между системата на здравеопазването, част от бизнеса и внушителната група на антиваксерите на базата на научната експертиза.

Така, в чисто теоретичен план, възникват различни въпроси – за върховенството на закона, за правовата държава, за качествата на представителната демокрация, за мястото и ролята на националната държава в организацията на съвременното общество.

Темата е още по-актуална за изпадналото в агония международно публично право, за което свидетелства Часовникът на Страшния съд, изобретен от Дружеството на ядрените физици на САЩ. Неговите стрелки днес са поставени само на 100 секунди от случването на ядрен апокалипсис. На фона на гръмката риторика за непосредствената ядрена заплаха за света на 7 октомври президентът Джо Байдън предупреди, че ако „ситуацията продължи да се развива по пътя, по който се развива досега“ армагедонът става неизбежен.¹¹

Единствено *разбирането на този факт* прави възможни съвместни действия от страна на международната общност за предотвратяване настъпването на края на света.

---

¹⁰ Доклад на Комисията до Европейския парламент и Съвета за функционирането на Меморандума за разбирателство относно продажбата на подправени стоки по интернет. Европейска комисия, Брюксел, 18.4.2013, COM (2013) 209 final (<https://ec.europa.eu/transparency/documents.PDF> file).

¹¹ <https://moika78.ru/news/2022-10-07/815490-100-sekund-do-kontsa-sveta-chto-pokazyvayut-chasy-sudnogo-dnya/>.

Самото *разбиране на нещата* е биологично присъща на хората способност, изработена от еволюцията за съхранение на човешкия вид. Тази способност е в основата на *разбирателството* – една от най-висшите психични емоции, които наред с дружбата и любовта правят възможно развитието на човешкия индивид в социално същество.

Разбирането на нещата означава да се разкрие тяхната същност, което означава да се установи причинно-следствената връзка, в която се съдържа истината за тяхното предназначение в реалния свят – как те възникват и какви последствия пораждаат. В този свят няма случайни и безсмислени неща. Друг е въпросът дали човек успява да разкрие тяхната същност в необходимата дълбочина. Най-често често хората им придават смисъл, който е твърде далеч от тяхната действителна същност. Частичното съвпадение между влагания смисъл и действителното предназначение обаче е достатъчно за нормално протичане на всекидневния живот.

Науката е незаменима в търсенето на същността на нещата. Най-общо науката се определя като дейност, насочена към отразяване и обяснение на реалния свят чрез обективното знание. Това означава, че научно е само това, което се възприема, повече или по-малко, еднакво от всички изследователи, защото е очевидно или е доказано по неопровержим начин. *Научното разбирателство* между хората изисква максимална яснота и конкретност на езика и съгласие, закрепено с аргументи от опита.

Религията също отразява и обяснява заобикалящата реалност, но чрез вярата. Изречението „светият дух е от отца“ не притежава обективна определеност и затова оставя възможност за произволни тълкования – например към него може да се прибави „и от сина“. Такова произволно „добавяне“ е формалната причина за разкола в християнската църква – на католическа и на православна.

В същото време, изречение – формула от типа на пословицата „лозето не ще молитва, а – мотика“ не оставя място за особени размисли, тъй като в ежедневието подобно твърдение не предизвиква спорове. Въпреки наличието на различни други инструменти за копаене, практическият опит обезсмисля появата на различни школи, едната от които да настоява към пословицата да се добави „и лопата“, а другата да оспорва.

От подобна гледна точка, резултатите от научната дейност са принудителни, в смисъл, че всеки желаещ да ги провери неизбежно

ще стигне до същите резултати. Единственото изискване, което може да се предяви към учените, е, че резултатите от техните изследвания не трябва да водят към противоречия, а да ги разрешават. Към всеки друг вид мисловна човешка дейност, например философия или поезия, това изискване е неуместно. Мъдростта и словесната изящност, в качеството им на средства за отразяване и обяснение на действителността, могат да бъдат дълбоко съдържателни и са изиграли важна цивилизационна роля, но не е възможно към тях да се предявят изискванията на формалната логика.

Когато става дума за международната сигурност – многопластово и сложно явление, съдържанието на което се разкрива с помощта на термини като *опасност*, *заплаха*, *риск*, *оцеляване* – от методологична гледна точка е важно уточнението, което се прави в теоретичната физика, че проблемите, с които се сблъсква човечеството, са два вида – технически и научни. Техническите винаги имат решение, важно е да се установи само от кого, как и на каква цена трябва да бъде намерено, докато научните проблеми могат да имат решение, но е възможно и да нямат.

В този смисъл картината на сигурността в света, представена от писатели, журналисти, религиозни деятели и политици, формира общественото мнение, обслужва постигането на едни или други политически цели, но е непригодна за решаването на съдбовни общочовешки проблеми.

Това, което се случва днес в света, може да е изненада за политици, политолози и журналисти, но то е точно прогнозирано от хората на науката.

„За мен войната е зло, достойно за презрение – пише Айнщайн – което отдавна щеше да е изчезнало, ако здравият разум на нациите не беше покварен от комерсиални и политически интереси, прокаравани чрез училищата и пресата. Докато обаче народите постигнат готовност да премахнат войната чрез общи действия и да решат конфликтите си по мирен начин – на правна основа, те се чувстват принудени да се подготвят за война. Нещо повече, те се чувстват принудени да приемат на въоръжение най-мерзките средства, за да не изостанат в общото състезание по въоръжаване. Такова поведение води към неизбежна война, която в днешните условия гарантира универсално унищожение.“¹²

---

¹² Айнщайн, А. (2018). Как виждам света. София: Сиела, с. 23.

Знаменателно събитие в осъзнаването на факта, че оцеляването на света се е превърнало в научен проблем, е появата през 1947 г. върху корицата на „Бюлетина на Дружеството на американските атомни физици“ на символичния „Часовник на Страшния съд“. Идеята на учените е чрез метафоричното отброяване на минутите до ядрения апокалипсис световната общественост да бъде постоянно информирана за нарастването на заплахата от глобален ядрен конфликт. Атомните физици на САЩ, сред които са 16 нобелисти, вече седем десетилетия продължават да поддържат Часовника, който нагледно показва, че светът се е изправил на ръба на своето оцеляване.

В началото на 90-те други световно признати научни автори – Антъни Гидънс и Улрих Бек, назоваха това екзистенциално състояние с термина „световно рисково общество“, а руските физици Валерий Легасов и Георгий Малинецки диагностицираха бъдещето на човешката цивилизация като „научен проблем“, намирането на вярното решение на който не е гарантирано.

През 1972 г. Римският клуб публикува доклада „Границите на растежа“.¹³ На базата на тенденциите в съотношенията между природните ресурси, количеството население на планетата, количеството храна на един човек, замърсяването и промишленото производство на човек от населението авторите прогнозираят, че в средата на третото десетилетие на 21 век човечеството ще се окаже в дълбока глобална криза с екзистенциални измерения.

Четвърт век по-късно учените от Римския клуб в Годишния доклад за 2017 г.¹⁴ констатираят, че планетата е пред разрушаване, а лудостта от взаимно гарантирано ядрено унищожаване е само една от причините това да се случи. На 23 януари 2020 г., на базата на анализ на глобалната военно-политическа обстановка американските ядрени физици поставиха стрелките на рекордните 100 секунди от Страшния съд. Точно по това време избухна и първият азиатски взрив на „коронавирус“.

Подобно съвпадение може да се тълкува по различен начин, но е безспорна силата, с която то разобличава несъстоятелността на до-

---

¹³ Meadows, D., Randers, J. (1992). Beyond the limits. Confronting global collapse. Chelsea Green: White River Junction.

¹⁴ Вайцзекер, Е. У. Фон, Вийкман, А. (2018). Хайде! Капитализъм, късогледство, население и разрушаване на планетата. Доклад на Римския клуб. София: Книжен тигър.

сегашните политики за мир и сигурност и техните пропагандисти. В условията на пандемия огромните военни бюджети за сетен път демонстрираха както своята безполезност по отношение на личната сигурност на обикновения човек, така и правотата на констатацията на Айнщайн, че те са в интерес единствено на военнопромишления капитал и неговото политическо лоби.

През 2012 г. Световното движение на природозащитниците „Синята планета“ в обръщение „Повеля за действие“ обосновава тезата, че: „Човешката способност за действие значително надвишава способността за разбиране“.¹⁵ Възниква въпросът защо здравият разум на нациите не се вслушва в гласа на доказаните научни авторитети и позволява да бъде покварен от комерсиални и политически интереси, като допуска обикновените хора да се чувстват принудени да подготвят „най-мерзките“ средства, с които взаимно да се самоунищожат?

Ще си позволя да споделя моето виждане по така формулирания въпрос. Разбирателството, основано на човешкия разум, е невъзможно без речта. По този повод в психологията се прави разграничение между низшите и висшите функции на човешката психика. Съответно съществуват и два плана в поведението на човека: единият – естествен (природен), който е резултат от биологичната еволюция; вторият – културен (обществено-исторически) – резултат от историческото развитие на обществото.

Главното различие между низшите (елементарните) и висшите психически функции е в равнището на произволност – естествените психически процеси не се подават на регулация от човека, докато висшите психологически функции могат да бъдат съзнателно управлявани.

Лев Виготски утвърждава, че съзнателната регулация е свързана с опосредствания характер на висшите психически функции. Между въздействащия стимул и реакцията на човека (както поведенческа, така и мисловна) възниква допълнителна връзка чрез опосредстващото звено. Такова средство стимул са знаците – думи, художествени образи, знаенето на чужд език и особено научните термини, понятията и конструираните с тяхна помощ научни теории и т.н. Чрез тях **комуникацията, осъществявана посредством речта, повишава**

---

¹⁵ Цит. по Вайцекер, Е. У. Фон, Вийкман, А. (2018). Хайде! Капитализъм, късогледство, население и разрушаване на планетата. Доклад на Римския клуб. София: Книжен тигър, с. 13.

изключително много степенна на разбирателство между хората.¹⁶ Този факт е в основата на формиране на човешкото общество като синоним на социума и антитеза на природата.

Разликата между начините на функциониране на материалните оръдия на труда и на знаците е в обекта на въздействие – оръдията на труда опосредстват въздействието на човека върху околната материална среда, докато знаците (думи, художествени образи, понятия, знаенето на чужд език) са насочени към въздействие върху психиката, а чрез нея – върху постъпките и поведението на другите хора и към саморегулиране на собственото поведение.

От подобна гледна точка взаимодействието между хората придобива социален характер само при такива отношения, при които поведението на един индивид влияе на положението на друг индивид. В резултат съвкупността от хора се преобразува в група – определен брой хора (най-малко трима), свързани чрез система от социални отношения, основана на споделянето на едни и същи ценности.

В този смисъл **обществените отношения може да бъдат определени като регулирани от небиологични регулатори отношения на разбирателство между хората, което възниква и се развива в съвместните им дейност и съжителство.** По този начин небиологичната регулация, която става възможна след появата на човешката реч, води до появата на човешкото общество, в качеството му на надорганична реалност, произлязла от органичната част на природата.

В ранните етапи от съществуването на обществото в ролята на социални (небиологични) регулатори встъпват различни видове забрани и религиозни вярвания, които постепенно се превръщат в обичаи и общоприети норми на поведение. Изследванията на Клод Леви-Строс показват, че „табуто на инцест“ (кръвосмешение) е този фундаментален социален факт, който за първи път прокарва разграничение между човека и останалите живи същества и стартира процеса на структуриране на обществото.

След това в подобна роля на „тотални социални факти“ встъпват и други забрани – табутата на канибализъм, на убийство на съплеменници и т.н. До появата на държавата и писаните закони табутата, обичаите, религиозните и моралните норми са единствените регула-

---

¹⁶ Виготски, Л. (1983). Мислене и реч. София: Наука и изкуство.

тори на обществените отношения. Много от тях и днес запазват своето значение в различни сфери на общуване на хората – производство, бит, места за колективна почивка и отдих и т. н.

Наред с религията важен фактор за укрепване на древните държави е писмеността. Тя води до появата и на писаното право във вид на закони. Писаните закони позволяват на тези, които притежават властта да фиксират с точно определена редакция правото на използване на легална принуда. Това се случва преди около 2500 години.

Най-старото напълно логично описание на този процес ни е завещал един от най-изявените римски историци Публий Корнелий Тацит (54 –120 г.). От днешна гледна точка той работи по още „свежи“ следи на събитията и не може да не се признае великолепият начин, по който описва как политическата власт започва да заменя разбирателството между хората, основано на морала, обичаите и традициите с „разбирателство“, налагано чрез страх и писано право. Страхът вече се е утвърдил (чрез бог, който както награждава, така и наказва своите създания) като средство за поддържане на нормалното функциониране на човешкото общество. Политическата власт посредством законността трансформира идеите на своята собствена визия в правила, които чрез заложената в тях дисциплина ориентират поведението на хората към осъществяване на визираното бъдеще. Законността, като лишава хората от пространството за разбирателство, на практика принизява ролята на тази най-висша психична емоция, която наред с дружбата и любовта предпоставя пълноценната изява на човешкия индивид в качеството му на социално същество.

Представителната демокрация се оказва неспособна да компенсира загубата на пространството за разбирателство, особено след въвеждането на всеобщото равно избирателно право, което се случва за първи път в Русия по време на временното правителство на Керенски, дошло на власт след Февруарската революция през 2017 г. В юбилейния 50-ти Доклад на Римския клуб, подготвен през 2018 година, е отбелязано, че хората вече не само не вярват на своите правителства, но и се „подиграват“ по своеобразен начин на либералната демокрация, като по време на избори гласуват за комедианти.

В тази обстановка науката и познавателният процес остават единственото място, където е възможно да се постигне разбирателство, свободно от ограниченията на законите. Въпросът за влиянието на научното знание върху публичната политика и управлението се

поставя най-напред от френския интелектуален елит. Според основателя на школата на утопичния социализъм Анри Сен-Симон нацията без учени, хора на изкуството и високо образовани специалисти във всички сфери на обществения живот, ще се превърне в „тяло без душа“. За него „държавата на бъдещето“ ще се основава изцяло на науката. Великият му сънародник, френският „баща“ на микробиологията и основоположник на толкова актуалните днес ваксини и ваксинация – Луи Пастър към края на своя жизнен път пише: „На науката трябва да се гледа като на най-висшето възплъщение на отечеството, тъй като от всички народи винаги първи ще бъде този, който изпреварва другите в областта на мисълта и мислената дейност“.

Началото на широката дискусия по темата, повдигната от Сен Симон и Пастър, се поставя между двете световни войни. След известно затишие, причинено от Втората световна война, тя придобива особена сила, особено през 1960-те години. Тогава се утвърждава въведеният от Питър Дракър термин *knowledge worker* – специалист по работа със знание (когнитивен работник), а френският социолог Алфред Турен установява, че новите обществени движения се формират не толкова от идеологии и политически сблъсъци, колкото от общественото мнение, във формирането на което все повече нараства значението на научното знание.

Самият термин „общество на знанието“ е въведен в оборот от Американската политологична школа. Неговото използване днес вече не е свързано, както в предишни периоди, с идеи за радикални социални преобразувания, а за усъвършенстване на целокупния обществен живот на база повишаване ролята на експертите и техническите специалисти. За да опише качествено новата роля на тези специалисти в политическата организация и управлението на обществото, Джон. К. Гълбрайт въвежда понятието „техноструктура“. Техноструктурата, по степента на своето влияние върху процеса на вземане на решение, съществено превъзхожда както ръководителите на фирми и организации, така и политическите лидери. Представителите на техноструктурата, без да се стремят към политическата власт, обезпечават ефективност на управлението и легитимират политическата власт в много по-голяма степен, отколкото съобразяването с електоралните очаквания. На практика това означава намаляване ролята на идеологиите в политическия процес за сметка на операционната логика, основана на научно знание.

В началото на 1970-те години Даниел Бел предлага концепцията за постиндустриалното общество. В нейната сърцевина е дефинирането на нова социално-политическа роля на научното знание в процеса на социалните трансформации, насочени към превръщането на научното знание в основна институционална ценност на обществото; към все по-широко въвличане на учени и икономисти в политиката; към дефиниране на нови определения на интелектуалните интереси и ценности и създаване на техническата интелигенция, като се намери оптималното съотношение между техническия интелект и неговия хуманитарен аналог.

Разтварянето на науката във властта обаче поражда тревога за възможно изключване на гражданското общество от процеса на приемане на обществено значими решения. Най-остро този въпрос е поставен от представителите на т.нар. Франкфуртска школа: Макс Хоркхаймер се опасява, че науката, като тържество на инструменталния разум, може да бъде поставена на служба за постигане на всякакви политически цели. Юрген Хабермас е още по-категоричен, че науката и техниката в съвременния свят придобиват функция по легитимиране на господството. *Инструменталната рационалност се състои в способността да се намират и прилагат най-ефективните способности за достигане на цели, които са достатъчно осъзнати от цялото общество и са ясно формулирани в правните актове. Действията се основават на солидарност и сътрудничество и се мотивират от нормативно определени стимули и заплахи от санкции.*

Комуникационната рационалност предполага достигане разбираше и съгласие относно целите на основата на диалог единствено между субектите, които са пряко ангажирани в конкретно социално действие. Пряко зависи от степента на доброволна въвличеност в съответните действия на заинтересовани и компетентни индивиди. *Диалогът между тях, като спомага за осъзнаване на взаимните права и морални задължения, продуцира солидарност, която има вътрешна връзка със справедливостта.* На пръв поглед изглежда, че пряката демокрация е възстановена, а постигането на съгласие на базата на научното знание гарантира справедливостта, доколкото в нейната основа лежи истината.

Действително *комуникационната рационалност на първо място конституира модел на съвещателна (делиберативна) де-*

мократия, в която диалогът и взаимното разбиране, по важност, изпреварват прагматичното решаване на проблема.

Но дискусията за комуникационната рационалност и делиберативната демокрация е все още далеч от приключване, въпреки че тези идеи максимално стесняват технократичната компонента, която присъства в различните версии на концепцията „общество на знанието“.

В средата на 1990-те години ролята на технологиите обаче започва да се разглежда в принципно нов общественно-политически контекст, съвсем различен от теориите за информационното общество и общество на знанието. Най-популярна от тях е концепцията за световното рисково общество на Улрих Бек. Даже днес, четвърт век по-късно, запознаването с публикациите от първата половина на 1990-те оставят впечатлението, че концепциите за общество на знанието и общество на риска описват социални процеси, които протичат на две различни планети.

Сериозен опит да се излезе от тази шизофренична ситуация е докладът на ЮНЕСКО „Към общество на знанието“ (2005). В него на риска е посветена отделна глава, а необходимостта от защита на сигурността във всичките нейни измерения и битности се определя като предизвикателство, на което обществото на знание тепърва предстои да отговори.

За целта знанието и рискът се разглеждат като две страни на процеса на приемане на решение в рамките на социума. Спецификата на свързаните с риск решения се състои в необходимостта от избор между няколко възможности при неопределеност на последиците от тях. На практика знанието никога не може да бъде пълно. В същото време приемането на решения, тяхното изпълнение и разпространението на последиците в пространството и времето засягат множество социални изпълнители на различни дейности. Следователно рискът може да се разглежда като специфична форма на социална комуникация, свързана със стремеж в настоящето да се калкулира неизвестното бъдеще – да се изчислят вероятността да се случи нежеланото събитие и размерът на щетата, която то може да причини.

В този смисъл комуникация означава разширено възпроизводство на риска (според У. Бек: производство, разпространение, потребление и ново производство на рискове) чрез формиране на среда за нови рисковенни решения. Както подчертава Никлас Луман при

пресмятането на възможната вреда, вероятността от настъпване на негативни или позитивни последици се оказват, в най-голяма степен, зависими от субекта и начина на неговия анализ на риска. Така възникват основания за интерпретация на риска като социална конструкция, значението на която варира и е тясно обвързана със специфични социални контексти и цели. Подобна интерпретация на риска, която подчертава неговата комуникационна природа, позволява по-детайлно да се разкрият конвенционалният му характер и зависимостта от различни социокултурни норми и ценности. Казано с други думи, третирането на риска като комуникационна технология разкрива неограничени възможности за преследване на тясно партийни, корпоративни или спекулативни цели за сметка на обществения интерес.

И ако разширеното възпроизводство на рискове може да се приеме за нормално проявление на човешката дейност, то спецификата на концепцията „обществото на знание“ се състои в скока от акумулация към мултипликация на риска, т.е. към възможността за бързо преминаване от един вид риск в друг вид риск, докато в крайна сметка се стигне до политически риск. Прекрасен илюстративен пример е алгоритъмът за прилагане на мерките за ограничаване разпространението на пандемията от коронавирус:

- най-напред се прави математически модел на вероятността от разпространение на вируса в зависимост от прилагането на различните видове ограничения;

- след това на базата на този математически модел се изготвя здравен модел на риска, където различните варианти се оценяват от гледна точка на възможностите на системата на здравеопазването да се справи с тях – брой легла, налични кислородни апарати, кондиция на медицинския персонал, регулярност на доставките на лекарствени препарати и т. н.;

- на равнище правителство здравният риск се трансформира във финансово-икономически с оглед разполагаемите финансови ресурси на страната, защита интересите на различни икономически отрасли, удовлетворяване на различни браншови (ресторантьори, хотелиери, преподаватели в езикови школи и др.) искания и т. н.

Така у нас се стигна до парадоксалната ситуация финансово-икономическият риск да поражда политическа отговорност за министъра на здравеопазването, защото мерките и техните промени се налагат с негова заповед.

Тук не става дума за чисто български проблем. Търсенето на пътища за неговото разрешаване в страните с развита демокрация продължава повече от тридесет години. В резултат, освен понятието „делиберативна демокрация“, в засилен оборот е и понятието „социетална сигурност“ (в което личната сигурност вече не се свързва с държавата и нейната мощ). Избистрянето на разбирането за тях все повече ги идентифицира като евроатлантически ценности. Политиците, които от сутрин до вечер не престават да се вричат в евроатлантическите ценности, като че ли не забелязват този факт. Резонно възниква съмнението – дали разбират за какво става дума...

За контакти:

Проф. д-р Петър Христов

E-mail: rector_vfu@vfu.bg